

PRIDRUŽIVANJE EVROPSKOJ UNIJI I KONCEPCIJA
"CRNA GORA KAO SLOBODNA ZONA"

*THE ACCESSION TO EUROPEAN UNION AND THE CONCEPT OF
"MONTENEGRO AS A FREE ZONE"*

MIMO DRAŠKOVIĆ,

Univerzitet Crne Gore, Fakultet za pomorstvo

ALEKSANDRA MARTINOVIĆ,

magistrant na Ekonomskom fakultetu Podgorica

Apstrakt: Predmet istraživanja u ovom radu je analiza mogućnosti pretvaranja cjelokupnog područja Crne Gore u jedan od prilagođenih oblika slobodne zone. Crna Gora je teritorijalno i ekonomski veoma interesantno privredno područje, koje posjeduje brojne neiskorištene resurse i lokacijske mogućnosti. Njihovo pravilno identifikovanje i valorizacija su preduslov za razmišljanje o navedenoj ideji proširivanja Slobodne zone Luka Bar. U radu se istražuje elementarni projektno-metodološki okvir relevantan za razradu predmetne teme, kao i konkretne mogućnosti projektnog modeliranja osnovne tematske ideje. Pri tome se polazi od hipoteze da mnogi ekonomski i projektni parametri govore u prilog opravdanosti ideje za formiranje slobodne zone na cjelokupnoj teritoriji Crne Gore.

Cljučne riječi: slobodna zona, Crna Gora, Evropska Unija.

Abstract: The subject of this paper is the analysing of the possibility of transforming the entire area of Montenegro into an adjusted form of free zone. In terms of its territory and economy, Montenegro is an extremely interesting economic area, having numerous unused resources and location possibilities. Their proper identification and valorisation are the precondition for the consideration the stated idea of expanding the Port of Bar Free Zone. The paper examines the elementary project-methodological framework relevant for the discussion on the topic, as well as specific possibilities related to the project modelling of the basic thematic idea. We are starting with the hypothesis that many economic and project parameters speak for the justification of the idea for the formation of a free zone in the entire area of Montenegro.

Key Words: Free Zone, Montenegro, European Union.

JEL Classification: F02; F19; O57; R10;

Preliminary communications; Received: November 02, 2010

1. Uvod

Integracioni evropski procesi su posledica globalizacije i fenomen koji obuhvata mnoge društveno-ekonomske aspekte. Crna Gora je u poziciji da izvrši direktan prelaz iz tranzicije i evropsku integraciju, pri čemu mora izvršiti nominalnu, realnu i strukturnu konvergenciju i preduzeti ubrzane mjere za pridruživanje EU. Realno je očekivati da će ona napredovati u svom približavanju prema EU u skladu s privrednim rastom i razvojem (pored drugih propisanih pokazatelja). Jedan od mogućih modela bržeg približavanja Crne Gore prema EU može biti i koncepcija cjelokupne teritorije Crne Gore kao slobodne zone. Tu ideju već 15-tak godina zagovara V. Drašković (2005). Ona je pod njegovim mentorstvom detaljnije razrađena u magistarskom radu G. Borete (2010). M. Drašković (2008) je takođe verifikovao hipotezu o velikom značaju slobodnih zona za privredu priobalskih zemalja kakva je Crna Gora.

Primjena brojnih svjetskih iskustava slobodnih zona je veoma značajna i aktuelna za razmatranu koncepciju

Crna Gora kao slobodna zona. Istraživačka tema je izazovna s više aspekata: savremenog i budućeg privrednog i društvenog razvoja Crne Gore, aktiviranja crnogorskih resursa u uslovima globalne finansijske i ekonomske krize i budućeg promjenjivog okruženja, korišćenja crnogorskih komparativnih prednosti kao propulzivnog razvojnog faktora, komparativne analize u odnosu na postojeća normativna rješenja vezana za koncept „Slobodna zona Luka Bar“ projektne analize aktuelnog i konkretnog privrednog pitanja itd.

Slobodna zona je kao enklava u carinskom, finansijskom, poreskom i spoljnotrgovinskom režimu neke države vrlo značajna ekonomska, pravna, institucionalna, socijalna i politička pojava, koja daleko prevazilazi značaj raznih olakšica koje pruža pogonima inostranih preduzeća. Praksa formiranja slobodnih zona u svijetu je dokazani put efikasnog privrednog oporavka, uspjeha i razvoja. Praktični rezultati aktuelizuju njihov privredni značaj, ali i potrebu detaljnog teorijskog izučavanja i primjene u praksi, jer generišu mnoge aspekte: od apsorpcije novih mena-

džment koncepata, preko priliva investicija, do pokretanja investicionog ciklusa, proizvodnje, zapošljavanja, povećanja izvoza i sl.

Među mnogim aktuelnim tranzicijskim pitanjima crnogorske privrede i društva, značajno mjesto pripada integracija sa EU i svijetom, odnosno veće uključivanje naše privrede u međunarodne ekonomske tokove. Tradicionalni međunarodni ekonomski odnosi, aktivnosti i instituti mijenjaju se pod talasima globalizacije. Institut slobodne zone kao oblik otvaranja privrede je jedan od elemenata regulisanja i organizacije međunarodnog biznisa, koji se u pojedinim državama dokazao korisnim u rješavanju standardnih problema kriznih privreda kao što je naša. Dubina, oštrina, veličina i trajanje naše krize, kao i aktuelne privredne disproporcije, potenciraju potrebu povećanja privredne otvorenosti (aktiviranja uloge spoljne trgovine), a samim tim i značaj korišćenja efikasnih oblika spoljno-trgovinske saradnje, među kojima najznačajnije mjesto zauzima institut *stranih ulaganja*. Zato je predmet ovog istraživanja odvojeno razmatranje na-vedenih instituta: SZ i stranih ulaganja.

Predmetna tema je izuzetno interesantna za naučno i praktično istraživanje, kako s aspekta nastavne discipline *Slobodne zone i strana ulaganja*, koja se izučava kao izborni predmet na akademskim magistarskim studijama Menadžment u pomorstvu Fakulteta za pomorstvo u Kotoru, tako i s aspekta praktičnih uzornih modela u svijetu (tuđih iskustava), koji mogu korisno poslužiti pri koncipiranju i eventualnom aktiviranju ideje crnogorske SZ, kao i pri korišćenju stranih ulaganja. Crna Gora je teritorijalno i ekonomski veoma interesantno privredno područje, koje posjeduje brojne neiskorišćene resurse i lokacijske mogućnosti. Njihovo pravilno identifikovanje i valorizacija može da uključi i razmišljanje o ideji proširivanja Slobodne zone Luka Bar na cjelokupnu teritoriju Crne Gore.

2. Mogućnosti integracije Crne Gore u EU

Bez obzira na izraženi politički, medijski i drugi optimizam, jasno je da je veoma trnovit, složen i neizvjestan put pridruživanja prema EU (vidi šire u: www.ijf.hr/EU/mihaljek.pdf). Posebno se to odnosi na Crnu Goru kao državu u produženoj tranziciji, kojoj su imanentni mnogi oblici krize, čiji su uzroci dublje prirode, a povezani su pored ostalog, i s mnogim nepovoljnim događajima u okruženju koje se najčešće označava kao Zapadni Balkan. Nesporna je direktno proporcionalna zavisnost između brzine i uspješnosti sprovođenja tranzicijskih reformi i šansi za pristupanje EU. Ali, prilikom razmatranja pitanja pristupanja EU, potrebno je s kritičkog gledišta ocijeniti mnoge buduće pozicije sadašnjih kandidata. Zato su neophodne svestrane *cost-benefit* analize, koje moraju uvažavati sagledavanje i procjenu svih mogućih rizika i eventualnih posljedica integracionog procesa (političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih, institucionalnih i drugih). Nijesu rijetki autori koji postavljaju pitanja tipa: hoće li članstvo u EU zaista biti dobitak za (sve) kandidate i hoće li oni u EU biti ravnopravni partneri?

Crna Gora je mala zemlja u razvoju prema veličini teritorije, broju stanovnika, geopolitičkom značaju, veličini tržišta i agregatne tražnje, proizvodnom, investicionom, izvoznom i tehnološkom potencijalu. Ta njena specifičnost uslovljava potrebu brižljivo planiranog selektivnog razvoja i formulisanja odgovarajuće specifične razvojne strategije i istovremene strategije prilagođavanja i približavanja EU. Navedene strategije moraju biti konzistentne i moraju se zasnivati na forsiranju komparativnih prednosti i aktiviranju svih unutrašnjih rezervi. Posebno se mora prihvatiti potreba dominantne uloge znanja kao jedinog nelimitiranog resursa, čija propulzivnost mnogim teritorijalno i populaciono malim državama obezbjeđuje zavidno mjesto u međunarodnoj podjeli rada. Pri tome se podrazumijeva ispunjavanje svih uslova koje postavlja EU u pogledu tržišne otvorenosti, izvozne orijentacije i drugih predviđenih kriterijuma i standarda, kako ekonomskih (kupovna moć, stopa privrednog rasta, izvoz u EU i uvoz iz EU, stopa inflacije, stopa nezaposlenosti, javna potrošnja, investicije i dr.), tako i neekonomskih (politička stabilnost, demokratizacija, liberalizacija i institucionalizacija društva, zakonitost, savremena infrastrukturna izgrađenost, bezbjednost, sigurnost stranih ulaganja, poštovanje ekoloških i socijalnih standarda, efikasnost pravnog sistema, poštovanje ljudskih prava, usklađenost visokog školstva s Bolonjskim procesom i dr.).

Od 2002-2006. kroz program CASRDS Crna Gora je primila 88,5 miliona € bespovratnih sredstava za jačanje administrativnih kapaciteta, institucija i unutrašnjih poslova (Skoko 2009, s. 153). Od sredstava IPA programa namijenjena zemljama Zapadnog Balkana za period 2007.-2009. Crna Gora je trebalo da dobije 97,3 miliona € (prema: Statistički biro Europske unije – EUROSTAT). Pored toga, sredstva namijenjena za finansiranje transnacionalnih programa od 2007-2013 za Crnu Goru iznose 670.000 € (<http://ardanw.org>). Finansijska podrška EU proizilazi iz potrebe da se sprovedu razne reforme, koje nijesu moguće bez snažne institucionalne osnove, kao i ravnopravnog regionalnog razvoja i socijalne kohezije, na kojima EU insistira.

Tabela br. 1 : Pretpristupne pomoći za Zapadni Balkan u milionima € za period 2006-2009 (Ibid., s. 154)

godine država	2006	2007	2008	2009	UKU-PNO
Hrvatska	140	138,5	146	151,2	575,7
Makedonija	43,6	58,5	70,2	81,8	254,1
Albanija	45,5	61	70,7	81,2	258,4
B i H	51	62,1	74,8	89,1	277
Crna Gora	23	31,4	32,6	33,3	120,3
Srbija	167	186,7	190,9	194,8	739,4
UMNIK Kosovo	59,5	63,3	64,7	66,1	253,6

U toku dvije decenije tranzicije, Crna Gora nije uspjela, kao ni neke druge postsocijalističke države, da izgradi sve, bolje reći da kompletira još neke nove i efikas-

ne ekonomske institute. Uspostavljanje raznih oblika pseudo-institucionalnih odnosa i forsiranje tržišnog institucionalnog monizma (prema: V. Drašković 2010, ss. 11-12) dovelo je mnogih kriznih pojava. Razna tržišna ograničenja i deformacije su doprinijeli procvatu nekontrolisanih oblika tržišta, koji su praćeni niskim životnim standardom, socijalnim raslojavanjem, nezaposlenošću, nedovoljnom vladavinom prava, porastom socijalne patologije i dr. Reforma makroekonomskih instrumenata je kasno sprovedena (pod monitoringom EU). To je usporilo funkcionalno prilagođavanje privrede tržišnim principima i zahtjevima. Bilo je možda više reformске retorike nego stvarnog uvođenja konkurentnog tržišta. Efikasno tržište ne može postojati bez dominantnog učesća specificirane i zaštićene privatne svojine, koja predstavlja temelj autonomije privrednih subjekata u vršenju slobodnog izbora. Konkurencija je u brojnim slučajevima bila redukovana na primitivne (pseudo) tržišne strukture. Analize tržišnih

odnosa u Crnoj Gori pokazuju da su monopoli do kraja iskoristili šanse koje su im se ukazale.

Podaci sa sajtova Vlade Crne Gore svjedoče da se počela odlučnije sprovoditi institucionalizacija. Zahvaljujući direktnom monitoringu EU, posljednjih nekoliko godina je usvojen veliki broj zakona, a formulisana je prilično liberalna ekonomska politika, naročito fiskalna (niske poreske stope, neoporezivanje kapitalne dobiti i dr.). To je crnogorsku privredu učinilo atraktivnom investicionom destinacijom, pored primamljivih turističkih i drugih resursa, prirodnih ljepota i značajno smanjenih rizika (političkih, poslovnih i dr.). Bez obzira na objektivnu metodološku neuporedivost podataka iz raznih izvora, podaci iz tabela br. 2 pokazuju da je prije izbijanja globalne ekonomske krize, koja se značajno odrazila i na Crnu Goru, njena makroekonomska situacija bila na zavidnom nivou, posebno s aspekta polazne situacije i odgovarajućih uslova.

Tabela br. 2 : Izabrani makroekonomski pokazatelji Crne Gore

indikatori	godine							
	2000	01	02	03	04	05	06	07
BDP per capita (tekuće cijene u €)	1.668	2.024	2.109	2.317	2.521	2.912	3.443	3.639
stope realnog rasta BDP (u %)	3,1	1,0	0,8	2,5	4,2	4,3	8,6	7
stopa nezaposlenosti	32,7	31,5	30,5	25,8	22,6	18,4	14,7	11,9
stopa inflacije (u %)	-	22,8	17,4	7,9	3,4	1,8	2,8	8
prosječna zarada (u €)	150	176	193	271	302	326	377	
budžetski deficit/suficit (% BDP)	-	-1,6	- 2,1	- 3,3	- 2,2	- 2,17	3,4	7,4
deficit platnog bilansa (% BDP)	-	- 15,2	- 12,9	- 7,4	- 7,8	- 8,6	- 29,1	- 35,8
spoljnotrgovinski deficit (% BDP)	- 45,1	- 49,4	- 35,5	- 26,1	- 29,2	-30,8	- 39,2	
javni dug (% BDP)	65,7	64,3	73,2	50,4	49,3	42,7	35,6	
neto FDI (mil €)	-	10,6	86,9	43,8	51,8	382	466	785
FDI (% BDP)	-	1,2	7,1	3,2	3,5	20,8	21,7	34,4
siva ekonomija (%) – razne procjene	32	30	30	20	15	13	11	10

Izvori: a) Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007, b) MONSTAT, c) CBCG i d) European Commission.

SWOT analiza crnogorske privrede i društva (tabela br. 3) koja može biti relevantna za pridruživanje EU pokazuje objektivnu dominaciju prednosti nad slabostima, a šansi nad opasnostima. Međutim, Crna Gora mora uložiti velike napore da prevaziđe sve navedene slabosti na

koje može da utiče, i to u veoma kratkom roku, jer će od toga zavisiti brzina pridruživanja EU. Smatra se da je realna institucionalizacija preduslov za sve ostale reforme i poboljšanja postojećeg stanja.

Tabela br. 3 : SWOT analiza crnogorske privrede i društva relevantna za pridruživanje EU
(sopstveno istraživanje prilagođeno prema raznim izvorima)

<i>prednosti</i>	<i>nedostaci</i>
<ul style="list-style-type: none"> - izuzetne geografsko-lokacijske, ekološke i klimatske pogodnosti - dugogodišnja makroekonomska stabilnost prije izbijanja globalne ekonomske krize - pozitivna iskustva tržišne ekonomije - značajan procenat privatizacije - formulisan model makroekonomske politike - relativno liberalno poslovno okruženje - značajne aktivnosti u procesu pridruživanja EU i drugim 	<ul style="list-style-type: none"> - nedostatak finansijskih sredstava, - nedovoljna stabilnost finansijskog sektora, - dugoročan pad cijena akcija na berzi - teškoća u pogledu dobijanja kredita za investicione projekte i pogoršanje uslova kreditiranja - opadanje priliva stranih direktnih investicija - neizgrađenost saobraćajne i druge privredne infrastrukture - nedovoljno izgrađen institucionalni ambijent

<p>integracijama</p> <ul style="list-style-type: none"> - stabilna valuta i dugoročno niska inflacija - niska nezaposlenost - stalno poboljšavanje biznis okruženja 	<ul style="list-style-type: none"> - nedostatak kvalitetnih kadrova - opadanje kvaliteta obrazovanja vezani za omasovljavanje visokog školstva i neadekvatnu primjenu Bolonjskog procesa - postojanje deformisanih tržišnih struktura i tržišnih ograničenja - brojne administrativne barijere za biznis i investitore - nedovoljno konzistentna i nepotpuna razvojna strategija - nedovoljno razvijen bankarski sektor i malobrojnost finansijskih intermedijatora, - nedovoljno stimulisanje javno-privatnog partnerstva i koncesija kao instrumenta za finansiranje infrastrukturnih objekata, - disproporcije u regionalnom privrednom razvoju, nedovoljna vladavina prava, - kontinuirano prisustvo spoljnotrgovinskog, posebno robnog deficita - slaba konkurentnost privrede
<p><i>šanse</i></p>	<p><i>opasnosti</i></p>
<ul style="list-style-type: none"> - korišćenje pojačane promotivne aktivnosti Crne Gore na međunarodnom nivou - popunjavanje nedostajuće privredne i poslovne infrastrukture - otvaranje slobodne zone, koja bi bila integralni jedinstveni model za kompletnu Crnu Goru - razvoj turističke privrede i njoj komplementarnih grana na bazi klusterskih i svjetskih uzornih modela 	<ul style="list-style-type: none"> - uticaj globalne finansijske i ekonomske krize - neizvjesnost turističkih trendova - odlazak nekih stranih investitora - zatvaranje krupnih industrijskih postrojenja, a posebno aluminijuskog kombinata kao nosioca izvoza - povećanje spoljnotrgovinskog deficita - opasnost od nastavka dezinvestiranja (u nekretnine) - korupcija i siva ekonomija - dugoročno zasnivanje ekonomskog rasta i razvoja na inostranim sredstvima

I pored aktuelne finansijske krize i primijetne ekonomske recesije, specifičnost Crne Gore kao male države može se pretvoriti u značajnu razvojnu komparativnu prednost ukoliko se investitori odluče za ulaganja u valorizaciju zaista kvalitetnih i neiskorišćenih crnogorskih potencijala. Naravno, pri tome se mora voditi račna da se izbjegnju razne zamke dezinvestiranja koje su karakterisale prošli razvojni ciklus, kada su forsirana ulaganja u nekretnine. U pogledu na opasnosti, one nijesu zanemarljive, jer se nalaze u granicama srednje vjerovatnoće, sudeći prema procjenama mnogih eksperata i ekonomskih analitičara. Upravo zato je i potrebna izrada konzistentne razvojne politike i antikrizne strategije na temeljima projekt menadžmenta, čiji su pojedini elementi zastupljeni i u ovom radu.

Nije jednostavno realno ocijeniti sadašnju konkurentsku poziciju Crne Gore s aspekta ključnih kriterijuma globalne konkurentnosti. Tu spadaju a) *osnovni faktori*: institucije, infrastruktura, makroekonomski pokazatelji i zdravlje i osnovno obrazovanje, b) *faktori efikasnosti*: više obrazovanje i trening, efikasnost tržišta i tehnološka spremnost i c) *inovacioni faktori*: poslovna sofisticiranost i inovativnost – vidi šire u: *The Global Competitiveness Report 2007-2008* p. 12). Značajno povećanje BDP i drugih ekonomskih indikatora uticao je na bitno poboljšanje (62. mjesto od 133 države u 2008-2009. – prema: www.weforum.org) u odnosu na podatke od prije nekoliko godina, kada je Crna Gora bila u zajednici sa Srbijom i

zauzimala 96. mjesto od 104 države prema kriterijumu globalne konkurentnosti (Vedriš Ibid., s. 90). U skladu s Lisabonskom strategijom, Crna Gora mora usmjeriti svoje napore na pet osnovnih propulzivnih područja, i to: uspostavljanje društva informacija i znanja, uklanjanje svih prepreka slobodnom tržištu, stvaranje klime za slobodno preduzetništvo, značajno povećanje ukupne zaposlenosti i značajnu ekološku zaštitu.

Pored parcijalne komparacije prema pojedinačnim predviđenim indikatorima, postignuti stepen konvergencije neke države s državama EU iskazuje se jedinstvenim (zbirnim) indikatorima, među kojima se po svojoj kompleksnosti i konzistentnosti ističe DCEI, koji izračunava njemačka DekaBank. On obuhvata monetarnu, poresku, ekonomsku i institucionalnu konvergenciju. U okviru monetarne konvergencije posmatra se stopa inflacije, kamatna stopa, valutni kurs i stopa rasta kredita. U okviru poreske konvergencije navedeni indikator obuhvata učešće deficita (ili suficita) platnog bilansa, privatne potrošnje i javnog duga u BDP. U okviru realne ekonomske konvergencije uzima u obzir BDP per capita, učešće poljoprivrede u BDP, stopu nezaposlenosti i učešće trgovine s EU u ukupnoj trgovini. Kod institucionalne konvergencije razmatra se uspješnost politike, razvijenost institucija bankarskog sektora, nivo vladavine prava i nivo pregovora s EU do koje je neka država došla. Na bazi navedenih pokazatelja, uz korišćenje *scoring*-modela, izračunava se ukupna konvergencija neke države prema pros-

jeku EU. Pošto u izvještaju DeKaBank ne postoje podaci za CG, selektivnom komparativnom analizom konkurentskog potencijala CG, pesimistički smo procijenili da njen ukupan DCEI koeficijent iznosi 35-37 poena. Naša optimistička prognoza kreće se u rasponu od 38-40 poena.

Pri tome smo pošli od parcijalnih koeficijenta i ukupnog koeficijenta za susjednu Hrvatsku (47 bodova), koja je kandidat za prijem u EU.

Tabela br. 4 : Komparacija CG i Hrvatske prema izabranim makroekonomskim pokazateljima (u 2005)

indikatori	CG	Hrvatska
BDP per capita (tekuće cijene u €)	2.711	7.038
% od EU 25	19	45,8
stope realnog rasta BDP (u %)	4,3	4,3
stopa nezaposlenosti	18,4	17,9
stopa inflacije (u %)	1,8	3,6
prosječna zarada (u €)	326	600
budžetski deficit/suficit (% BDP)	- 2,17	-4,5
deficit platnog bilansa (% BDP)	- 8,6	- 7,7
spoljnotrgovinski deficit (% BDP)	-30,8	- 39,2
javni dug (% BDP)	42,7	49,2
FDI (mil €)	383	1.467
FDI (% BDP)	22,8	46,9
siva ekonomija (%) – procjena	13	11
% izvoza u EU	48,3	64
% uvoza iz EU	40,1	70
globalna konkurentnost (2007)	82	57
poslovna konkurentnost (2007)	85	60

Izvori: a) Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007; b) MONSTAT; CBCG; European Commission;

c) Družić 2007, ss. 3, 6; d) www.hnb.hr

dok u poslovnoj konkurentnosti zauzima 82 mjesto (www.konku-rentnost.hr).

Komentar tabele br. 4 upućuje na zaključak da po nekim ekonomskim kriterijumima CG (kao i Hrvatska) ispunjava kriterijume pridruživanja EU (rast BDP, stopa inflacije, budžetski deficit, javni dug i kamatna stopa, koja neznatno prelazi dozvoljenu granicu od 5,34), ali da neki pokazatelji objektivno dovode u pitanje mogućnost njene skore integracije (BDP per capita i njegov % od EU 25, izvoz i uvoz u EU, prosječna zarada zaposlenih, visok spoljnotrgovinski deficit i dr.). Uzimajući u obzir poreske i monetarne kriterijume, koji ne zaostaju značajnije za Hrvatskom, kao i institucionalne, koji zaostaju u značajnoj mjeri, ocjenjujemo da se zbirni indikator DCEI za CG kreće u rasponu 35-40 poena (pesimistička i optimistička ocjena). Sasvim drugačiju sliku pruža indikator konkurentnosti¹, gdje je Hrvatska u periodu 2005-007. uspjela da popravi svoje mjesto sa 65. na 57. mjesto, dok u poslovnoj konkurentnosti zauzima 60 mjesto. CG je neznatno napredovala u pogledu globalne konkurentnosti u istom periodu i zauzima 82 mjesto (ispred Srbije, Makedonije i BiH),

3. Strategijski aspekti relevantni za razradu koncepcije Crna Gora kao slobodna zona

Strategijska orijentacija Crne Gore je pridruživanje EU i evroatlanskim integracijama. S tim u vezi, njene društvene i privredne aktivnosti su opredijeljene obavezama koje proisticu iz *Privremenog sporazuma o trgovini i srodnim pitanjima* i obavezama iz *Nacionalnog programa integracija Crne Gore u EU 2008-2012. godine*, poslije apliciranja za status kandidata za članstvo u EU. To podrazumijeva održavanje kontinuiteta napora da se privredni sistem učini kompatibilnim sa standardima EU, uz održavanje otvorenosti crnogorske privrede i gradualistički kontinuirano jačanje njene konkurentnosti na bazi iskorišćavanja prirodnih, privrednih i humanih resursa. Posmatrajući u navedenom kontekstu crnogorske razvojne specifičnosti, stratejski razvojni prioriteti su kako slijedi (prilagođeno prema: *Ekonomska politika Crne Gore za 2009. godinu*):

- održivi razvoj, ekonomske slobode i dominantna uloga privatne inicijative,
- vladavina prava, parlamentarna demokratija, zaštita osnovnih ljudskih vrijednosti i prava,
- poboljšanje životnog standarda,
- uspostavljanje makroekonomske stabilnosti,

¹ Komponente globalne konkurentnosti čine osnovni faktori (instituti, infrastruktura, makroekonomski pokazatelji, zdravlje i osnovno obrazovanje), faktori efikasnosti (više/visoko obrazovanje i trening, efikasnost tržišta i tehnološka spremnost) i inovacioni faktori (poslovna sofisticiranost i inovativnost).

- dostizanje poželjnog stepena privrednog razvoja, performansi i dinamike privrednog rasta koji će omogućiti transformaciju privrednog sistema i progres dovoljan i potreban za etapno pridruživanje EU,
- strukturnepromjene u privredi s dominantnim učešćem privatnog sektora, malih i srednjih preduzeća,
- pozitivne ezultate u pogledu implementacije politike ravnomjernijeg regionalnog razvoja,
- pozitivne uticaje kretanja na globalnom tržištu na otvoreni sistem crnogorske privrede,
- unapređivanje konkurentnosti ekonomskog sistema u cilju očuvanja interesa domaćih i stranih investitora,
- početak realizacije pripremljenih infrastrukturnih i turističkih projekata i projekata u oblasti energetike,
- podsticaj preduzetništvu u okviru malih i srednjih preduzeća i povećanje nivoa zaposlenosti,
- povećanje kvalifikacione nstrukture zaposlenih,
- uvođenje najsavremenijih metoda menadžmenta i menadžment znanja, kao i obuka svih zaposlenih i rukovodećih kadrova,
- obuka državne administracije i njeno prilagođavanje potrebama savremenog biznisa,
- jacanje konkurentnosti privrede,
- razvoj sjevernog regiona i njegovo povezivanje s ostalim privrednim regionima.

3.1 Mogućnosti korišćenja svjetskih iskustava slobodnih zona za relizaciju predmetne koncepcije

Velika potreba za kapitalnim ulaganjima, nedovoljan priliv inostranih investicija i posledice globalne ekonomske krize pobuđuju pažnju za traženje novih mehanizama rješavanja pomenutih problema i ostvarivanje stabilnog i održivog ekonomskog razvoja. Savremenu razvojnu etapu međunarodne trgovine karakteriše jačanje procesa integracije i povećanja stepena liberalizacije i otvorenosti nacionalnih privreda. Da bi povećale svoje učešće i efikasnost u međunarodnoj podjeli rada, mnoge zemlje pribjegavaju netradicionalnim oblicima aktiviranja svojih resursnih potencijala. Jedan od tih načina je osnivanje slobodnih zona, u kojima se kombinuje privlačenje inostranih investicija s koristima od dobijanja novih znanja, iskustava i tehnologija, koje su u funkciji ekonomskog progresa, izvozne specijalizacije i povećanja konkurentne sposobnosti određene države. Praksa formiranja slobodnih zona je dokazani put efikasnog privrednog oporavka, uspjeha i razvoja. To aktuelizuje njihov značaj kao teme koja generiše mnoge aspekte: od apsorpcije novih menadžment koncepata, preko priliva investicija, do pokretanja investicionog ciklusa, proizvodnje i zapošljavanja.

Prije nekoliko vjekova slobodne zone su poistovjećivane s odvojenom teritorijom velikih morskih luka (ili pripadajuće obližnje regije) koja je bila izuzeta od izvoznog ili uvoznog carinjenja. Vremenom se njihova funkcija pretvarala u funkciju prerade i transformacije roba i njihovog povlašćenog izvoza, zbog monopolizacije tržišta i jačanja protekcionističkih mjera. Slobodne izvozno-

industrijske zone su najrasprostranjeniji tip (oblik) slobodnih zona u svijetu. U slobodnim zonama je počela visoka koncentracija trgovačkih, finansijskih, tehnoloških, proizvodnih i naučnih veza i resursa, kojima se razvijaju tržišni odnosi i preduzetništvo. One predstavljaju prototip politike „*otvorenih vrata*“ prema svjetskoj privredi, trgovini, znanju i tehnologiji. Iskustva slobodnih zona u većini zemalja dokazuju njihovu sposobnost da privlače direktne strane investicije, stimulišu nacionalne investicije, pozitivno utiču na razvoj preduzetništva, povećanje zaposlenosti i trgovine, poboljšanje platnog bilansa i bolju verifikaciju nacionalnih resursa. Pored toga, izgradnja pogona s najnovijim tehnologijama u pripremljenoj infrastrukturi (pravnoj, proizvodnoj, institucionalnoj, finansijskoj, saobraćajnoj i dr.) doprinosi efikasnom poslovanju, ulagači šire tržište i zaoobilaze trgovinske barijere. Dolazi do stalnog širenja mogućnosti firmi u slobodnim zonama (zbog davanja velikih stimulacija korisnicima i operatorima), stvaranja povoljne investicione klime i unapređenja menadžmenta. Zbog toga preovladava uvjerenja da treba izučavati najuspješnije svjetske uzorme modele slobodnih i koristiti njihova brojna pozitivna iskustva (poslovna, organizaciona, pravna, finansijska, institucionalna, tehnološka, socijalna, kroskulturna i druga) za formiranje novih novih slobodnih zona.

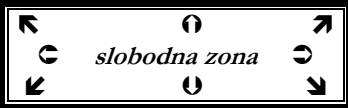
U slobodnim zonama se razvija poseban tip *industrijske monokulture*: radi se o oblasti potrošačke elektronike, industrije tekstila i nekim drugim globalnim industrijama, koje je relativno lako dislocirati i koje su izrazito *radno intenzivne*. Istraživanja su pokazala da među industrijskim granama, koje se najčešće razvijaju u slobodnim zonama i daju najbolje finansijske efekte, spadaju sledeće djelatnosti (V. Drašković, R. Jovović, M. Drašković 2006, s. 20): sklapanje elektronskih uređaja, saobraćajni pribor, konfekcija, tekstilna industrija, mašine alatljike, mehanički sistemi upravljanja, igračke i oprema za rekreaciju, pomagala za domaćinstvo, kancelarijska oprema, medicinska oprema, instrumenti za primjenu u nauci i tehnici, hemijska industrija, izdavačka djelatnost, kozmetika, farmaceutska industrija, bankarstvo i osiguranje. Slobodne zone imaju značajnu *logističku* ulogu, jer učestvuju stvaranju dopunske vrijednosti proizvoda i usluga, u čemu se posebno ističe pojednostavljenje carinskog postupka, tranzitna, skladišna i distribucionna funkcija. Pored toga, u SZ se primjenjuju mnogi poreski instrumenti, koji se odnose na spoljnotrgovinski promet robe, a sastoje se u oslobađanju od poreza na promet i drugih poreskih obaveza.

U trgovačko-skladišnim slobodnim zonama robe inostranog porijekla mogu se primati, čuvati, obrađivati, pakovati, izlagati, olakšavati tranzitna trgovina, osiguravati, prodavati i kupovati bez plaćanja uobičajenih carinskih dažbina. U izvozno-proizvodnim ili industrijskim slobodnim zonama se formiraju razna industrijska preduzeća, čak i montirajućeg tipa (šrafciğer industrija), koja na bazi uvoznih polufabrikata (ponekad i lokalnih, domaćih) i komponenti, a posebno uvozne opreme i tehnologije, proizvode robe namijenjene izvozu. *Off Shore* (izvan obalne) zone su teritorije koje privlače inostrani kapital blagim i fleksibilnim valutno-finansijskim i poreskim režimom, visokim nivoom bankarske i komercijalne tajnosti, niskim

osnivačkim ulogom, lojalnošću i stabilnošću državnog regulisanja. Registruju se bez prava obavljanja proizvodnih djelatnosti. U njima preduzetništvo koristi brojne prednosti, ako što su (Ibid., ss. 33-34): poreske olakšice, značajna sloboda djelatnosti, odsustvo državne intervencije, odsustvo valutne kontrole, mogućnost obavljanja operacija s rezidentima u svakoj valuti, anonimnost vlasnika i finansijskih operacija, povećanje stepena integrisanosti zemlje

domaćina u međunarodne ekonomske tokove, privlačenje stranih investicija, povećanje infrastrukturnog i tehničko-tehnološkog nivoa, novo zapošljavanje, povećanje životnog standarda stanovništva, otvaranje privrede prema svijetu, itd.

Tabela br. 5 : Prednosti formiranja slobodnih zona na bazi svjetskih iskustava (prilagođeno prema: Ibid., s. 31)

povoljan režim (valutni, komercijalni, finansijski, institucionalni, pravni, administrativni)	potrebna infrastruktura	razvoj prioritetnih djelatnosti i okolnih regiona
uvoz polufabrikata, komponenti, opreme, tehnologije i znanja		zapošljavanje, kadrovsko i menadžment usavršavanje
stimulisanje proizvodnje za izvoz	valutni priliv	privlačenje stranih investicija

Zavisno od načina formiranja granica i režima funkcionisanja, sve SZ se dijele na enklavne i integracione. Enklavne su potpuno orijentisane na izvoz, imaju maksimalni stepen nezavisnosti i prateći specijalni režim propusnica preko granice za robe i ljude. Obično se formiraju na ostrvima, poluostrvima i obalama mora, ali i u okviru pojedinih gradova (luka i sl.), i to bez utvrđivanja pravne eksteritorijalnosti. Integracione imaju slobodniji režim funkcionisanja, tijesno su povezane s lokalnom i međunarodnom ekonomijom, a egzistiraju u privredno razvijenim državama. Iako postoji širok spektar djelatnosti u slobodnim zonama, ali se sve one mogu sistematizovati u tri osnovne kategorije: skladištenje robe, obrada i prerada robe (uključujući i oplemenjivanje) i industrijska proizvodnja robe (V. Drašković 2005, s. 28). Navedene tri grupe djelatnosti manifestuju se u oblasti uvoza, izvoza i tranzita roba.

Dosadašnje iskustvo osnivanja i rada slobodnih zona u svijetu pokazuje da u njihovom razvoju postoje određene karakteristične etape. U prvoj fazi se kompletira sa potrebnom infrastrukturom i značajnim prilivom inostranih ulaganja. U drugoj fazi rast priliva inostranog kapitala u apsolutnim iznosima se nastavlja, iako opada u relativnom učešću, izvoz raste veoma brzo i zona se maksimalno popunjava preduzećima. Treća je faza zrelosti, u kojoj priliv inostranog kapitala jenjava, izvoz raste po nižoj stopi, a mala preduzeća se postepeno istiskuju od strane većih, koja mogu da zapošljavaju osoblje sa višim tehničkim kvalifikacijama. U četvrtoj fazi inostrani kapital se često potpuno povlači, a njegovu nepokretnu imovinu otkupljuju domaća preduzeća. Tu postoje dvije mogućnosti: da se slobodna zona okrene novom ciklusu proizvodnje proizvoda viših tehnologija, ili da se postepeno gasi, jer su se u domaćoj privredi već razvili paralelni kapaciteti. Trajno mogu da opstanu samo one slobodne zone koje a) koriste pomoć ekonomske politike zemlje domaćina, b) mogu neprekidno da se prilagođavaju konjunkturi međunarodnih tokova investicionog kapitala, c) osnivaju preduzeća na višim nivoima tehnologije, s

kapitalno-intenzivnim aktivnostima i većom vertikalnom integracijom (npr. Proizvodnja integralnih kola, kompjutera i laserskih optičkih instrumenata), d) povezuju djelatnosti SZ s domaćom privredom i usavršavaju kompleksan organizaciono-poslovni koncept i e) uključuju u razvoj jedan broj istraživačko-razvojnih i obrazovnih institucija.

Bitna uloga slobodnih je u djelimičnom amortizovanju teškoća koje u međunarodnoj trgovini stvaraju super-protekcioniističke mjere razvijenih zemalja. Omogućujući kretanje robe uz određene carinske olakšice i pogodnosti, one višestruko podstiču privredni razvoj uopšte i posebnu međunarodnu razmjenu. Na taj način, one predstavljaju koristan činilac u savremenom povezivanju složenih procesa nacionalne (lokalne) proizvodnje i trgovine s procesima globalizacije.

Pored procjene troškova i koristi, za otvaranje slobodnih zona treba definisati što preciznije objektivne infrastrukturne i institucionalne uslove, koje treba da obezbijedi zemlja domaćin. Ona treba da ih tako osmisli i ozakoni, da ih učini atraktivnim za izvozno i profitno orijentisane strane investitore i da te strane investicije uskladi sa sopstvenim razvojnim ciljevima. Dakle, potrebni su obostrani naponi za usklađivanjem strategije zemlje domaćina i stranog investitora. Usklađivanje se zasniva na jasno prepoznatljivim i unaprijed definisanim odnosima i zadacima, koji su najbolja garancija istinske i trajne saradnje prilagođene mnogim i promjenljivim zahtjevima i zemlje domaćina, i stranih investitora. Ovi zahtjevi odgovaraju sticanju i afirmaciji komparativnih prednosti u hijerarhiji međunarodne specijalizacije, čemu presudno doprinose strane firme – investitori.

Liberalizovano zakonodavstvo u domenu investiranja, nisko oporezivanje i repatrijacija profita su mogući kanal za odliv i onako oskudne domaće akumulacije, ukoliko se domaća preduzeća značajnije ne uključuju u rad slobodne zone korišćenjem domaćih resursa, učešćem u složenijim tehnološkim procesima, obukom lokalne radne snage i naravno, svojinskim učešćem. U slučajevima u kojima se održava visok nivo zavisnosti od uvoznih siro-

vina i poluproizvoda, devizni priliv je nizak, pa se korist od postojanja slobodne zonesvodi na obične *funkcije* koje ne daju očekivanje rezultate. Smatra se da su efekti slobodne zone na privredu proporcionalni stepenu otvorenosti odnosno zatvorenosti zone u odnosu na ostalu privredu zemlje domaćina.

Poslednjih 20-tak godina se uočava tendencija prenošenja akcenta s analize međunarodnog kretanja roba i usluga na praćenje kretanja kapitala i proces direktnih stranih investicija. U tom kontekstu se pojavio institut „slobodne izvozne orijentisane zone”, koji treba da pospiješi privredni razvoj i omogući jeftiniji pristup novim tehnologijama. On je objašnjen u programu nove organizacije *The Free Zone Autobotity* (FZA), koji obuhvata sledeće osnovne elemente:

- Zemljama koje traže potporu za svoj privredni i tehnološki napredak, sada stoji na raspolaganju jedan novi nosilac razvoja; ovaj mehanizam, poznat kao SZ za tehnološki razvoj, nudi način za iskorišćavanje produktivne energije trgovinskih zona za postizanje odabranih ciljeva; on izuzetno stimuliše investitore pod uslovima koji omogućuju trajne prihode zemlji sponzoru,
- FZA je odgovorna za početnu osnovnu infrastrukturu i razvoj usluga; ona vrši nadzor nad poboljšanjem opštih uslova u zoni. U prvim fazama FZA donosi direktive za gradnju zone,
- projektovanje i ugovaranje donosi finansiranje saobraćajnica,
- obezbjeđenje rješenja za sisteme za dovod vode, energije i sisteme veze,
- izgradnja ograničenog broja industrijskih i stambenih objekata određene namjene,
- pružanje usluga po cijenama koje važe na svjetskom tržištu.
- finansiranje iz državnih obveznica, zajmova poslovnih banaka i pomoći međunarodnih organizacija za razvoj,
- razne stimulacije: oslobađanje od poreza, carina i propisa koji negativno utiču na poslovanje, što treba da privuče strane firme i investitore u nove zone (Ibid., s. 58).

Glavni argument zone za razvoj tehnologije su *poreske olakšice*. Da bi sve uključene strane izvukle maksimalne ekonomske koristi, organizacija FZA predlaže potpuno ukidanje oporezivanja bilo pojedinca, bilo kompanija. Predviđeni troškovi za administraciju zone pokrivaju se dijelom iz prihoda od iznajmljivanja zemljišta, a dijelom na teret korisnika osnovnih usluga. Povlastice koje slobodne zone nude stranim preduzećima su očigledene. Stranim investitorima pruža mogućnost da na najbrži način i uz najniže troškove efektuiraju svoja investiciona ulaganja. Fleksibilnost preduzeća u slobodnim zonama je velika. Po pravilu, ne zahtijevaju se velike investicije, jer su industrijske hale sa infrastrukturom najčešće već obezbjeđene. Zato se preduzeće u njima brzo osniva, ali se brzo i gasi, s minimum administrativnih formalnosti.

Transnacionalne korporacije mogu svoju proizvodnju da dekomponuju u grupe tehnički cjelishodnih

operacija i da takve djelove proizvodnog procesa lociraju u različitim zemljama. Lokacije se biraju prema troškovima rada, blizini najvažnijih tržišta, kao i društvenoj i političkoj stabilnosti zemalja domaćina. Niži jedinični troškovi rada nego u zemlji porijekla jedan su od odlučujućih faktora pri izboru lokacije proizvodnje ili dijela proizvodnje u inostranstvu. Empirijske studije pokazuju da se niske nadnice u slobodnim zonama zemalja u razvoju ne mogu u celini objasniti nižim nivoom produktivnosti rada. Naprotiv, konkretna poređenja su pokazala da je u mnogim pogonima slobodnih zona produktivnost rada jednaka, a ponekad i viša nego u preduzećima zemlje porijekla. Motivacija domaćih preduzeća za ulazak u slobodnu zonu je jasna. Neplaćanjem carine za vrijeme dok je uvozna roba u slobodnoj zoni postižu se velike uštede na obrtnim sredstvima. Tu su i druge privilegije, odnosno izuzeća od ograničenja robnog i deviznog režima u pogledu plaćanja, itd. Domaća preduzeća ulaskom u zajednička preduzeća s inostranim partnerima u slobodnu zonu, pored toga što dijele dobit preduzeća, mogu da postignu značajan transfer tehnologije i generisanje poslova za svoje pogone i izvan slobodne zone u domaćoj privredi.

3.2 Ekonomske pretpostavke za realizaciju koncepcije „Crna Gora kao slobodna zona“

Ekonomske pretpostavke za realizaciju predmetne koncepcije mogu se naći u vladinom programu makroekonomske politike za 2009. Mnogi elementi direktno ukazuju da postoje realne ekonomske pretpostavke za pristupanje projektu Crna Gora kao ekonomska zona, odnosno za proširenje koncepcije „Slobodna zona Luka Bar“.

Uticaj globalne ekonomske i finansijske krize na realnu sferu crnogorske privrede ima višestruke negativne posledice po opšti privredni ambijent. Došlo je do usporavanje privrednih aktivnosti i smanjenja razvojnih performansi, odlaganja nekih najavljenih investicija, problema u finansijskoj likvidnosti svih ekonomskih subjekata, redukcije kreditnog potencijala i otezanog pristupa kreditima u sektoru privrede i sektoru stanovništva, povećanja kamatne stope, smanjenje aktivnosti u građevinarstvu, transportu i saobraćaju i smanjenja svih oblika potrošnje (agregatne tražnje). Ugrožena je makroekonomska stabilnost i inercija dinamičnog privrednog rasta. O privrednom razvoju je teško govoriti, jer nijesu sprovedene odgovarajuće strukturne i institucionalne promjene. Sve to ide u prilog verifikaciji razmatrane projektne koncepcije, kao i strategijska orijentacija Crne Gore za pridruživanje EU i evro-atlanskim integracijama, otvorenost ekonomije i potreba jačanje njene konkurentnosti na osnovama iskorišćavanja prirodnih, privrednih i ljudskih potencijala. Na tom fonu su ne samo pojedinačni ciljevi ekonomske politike (unapređivanje konkurentnosti ekonomskog sistema u cilju ocuvanja interesa domaćih i stranih investitora, početak realizacije pripremljenih infrastrukturnih i turističkih projekata i projekata u oblasti energetike, podsticaj preduzetništvu u okviru malih i srednjih preduzeća, ocuvanje nivoa zaposlenosti i razvoj sjevernog regiona), nego i pre-

poruke Svjetske banke za jačanje investicija u infrastrukturu i jačanje podrške razvoju privatnog sektora.

Tabela br. 6 : Makroekonomski indikatori (prema: *Makroekonomska politika Crne Gore za 2009*)

	2007	2008	2009 (procjena)
BDP u tekucim cijenama, mil. €	2.807,9	3.338,0	3.715,0
Rast realnog BDP, %	10,7	8,1	5,0
Inflacija, %	7,2	7,7	4,5
Rast zaposlenosti (osobe), %	3,7	6,1	2,1
Stopa nezaposlenosti, %	11,9	10,9	10,3
Bilans razmjene roba i usluga, tekuće cijene, mil. €	-912,6	-1.198,3	-1.151,6
Bilans razmjene roba i usluga, % BDP	-32,5	-35,9	-31,0
Spoljni dug, mil. EUR	462,1	481,7	710,0
Spoljni dug, % BDP	16,5	14,4	19,1
Neto strane direktne investicije, tekuće cijene, mil. €	524,9	550	460
Neto strane direktne investicije, % of BDP	18,7	16,5	12,4

Predviđene strukturne reforme privrede kroz privatizaciju ničim ne protivrječe formiranju ideje Crne Gore kao slobodne zone. Potreba za ravnomjernijim regionalnim razvojem direktno je u funkciji realizacije predmetne projektne koncepcije, koja bi objektivno dovela do smanjenja razlika u stepenu razvijenosti crnogorskih regiona, uz poštovanje principa održivog razvoja. Isto je i sa razvojem informacionog društva (društvu znanja, usluga i digitalizacije), koje je komplementarno s predmetnom projektom koncepcijom u svakom pogledu, a posebno u tehnološko-razvojnog, kadrovskog i radno-intenzivnog pogledu. Realizacija predmetne koncepcije neminovno bi doprinijela otvaranje novih banaka, a samim tim razvoju finansijskog sektora, povećanju likvidnosti ismanjivanju rizika investiranja u realni sektor. Takođe bi došlo i do razvijanja funkcije osiguranja u skladu s međunarodnim standardima, kao i jačanja procesa harmonizacije propisa sa EU.

Posebni pozitivni efekti bi se ostvarili u oblasti tržišta rada, povećanja zaposlenosti i razvoja ljudskih resursa, što bi znatno doprinijelo socijalnoj koheziji. Povećao bi se nivo metodoloških, informatičkih, tehnoloških, organizacionih, uslužnih i menadžment znanja, a realno bi porastao životni standard stanovništva. Investicione aktivnosti bi se od limitirajućeg pretvorili u propulzivni faktor razvoja. Kvalitetno osmišljena razvojna strategija predmetne projektne koncepcije sigurno bi podstakla mnogo veće direktne strane investicije. Uostalom, promocija slobodnih zona i stimulisanje osnivanja preduzeća u njima je jedna od značajnih elemenata najnovije makroekonomske politike Crne Gore (Ibid.). Realni sektor bi imao šansu za ostvarivanjem visokih stopa rasta i održivog razvoja, posebno u dijelu prerađivačke industrije namijenjene za podmirenje turističkih potreba, koje bi apsorbivale poljoprivrednu proizvodnju u raznim crnogorskim regionima. Dabila bi se mogućnost intenziviranja i unapređivanja turističke ponude, naročito u dijelu ekološke hrane i razvoja planinskog, zdravstvenog i kongresnog turizma. Aktiviranje brojnih uslužnih djelatnosti doprinijelo bi raz-

voju nautičkog turizma. Koncepcija „Crna Gora kao slobodna zona“ značajno bi aktivirala ne samo poljoprivredu, nego i vodoprivredu. Pored supstitucije veoma izraženog uvoza vode, aktivirala bi se brojna neiskorišćena izvorišta i bila bi moguća proizvodnja upakovane vode, koja bi se izvozila. Pokretanje mnogih komplementarnih privrednih aktivnosti doprinijele bi brzom razvoju trgovine i bankarstva, kao i drugih djelatnosti.

3.4 Logističke pretpostavke za realizaciju koncepcije „Crna Gora kao slobodna zona“

U savremenim uslovima distributivni centri u svijetu predstavljaju nosioce direktne distribucije i glavno oruđe kontrole celokupnog tržišta. Njihov razvoj je neophodan radi upravljanja lancima isporuka (snabdijevanja) u poslovanju velikih proizvodnih sistema. Oni predstavljaju najjednostavniji način za ostvarivanje direktne veze s klijentima i potpunu kontrolu tržišta (Antić 2006, s. 480). Zbog toga bi razmatrana projektna koncepcija „Crna Gora kao slobodna zona“ trebalo da se orijentiše na formiranje i razvijanje modela upravljanja projektom razvoja distributivnih centara. To zahtijeva velike investicije. Ali, distributivni centri, pored direktne kontrole tržišta, doprinose jačanju brendova kompanije, povećanju tržišnog učešća (*market share*), kontroli naplate, boljem customer servisu, osvajanju liderske pozicije na tržištu, pružanju posleprodajnih usluga kupcima, kao i bržoj i sigurnijoj isporuci robe. Firme teže što većem smanjenju troškova putem efikasnijeg upravljanja lancima snabdijevanja (isporuke), što je danas jedan od osnovnih principa logistike, a samim tim i postojanja distributivnih centara.

Upravljanje projektom razvoja distributivnih centara u Crnoj Gori je težak i odgovoran zadatak, jer zahtijeva definisanje različitih aktivnosti, i to: **a) fazu pripreme, koja** se sastoji iz četiri aktivnosti (Ibid., ss. 481-484): istraživanje tržišta i procjena njihovih potencijala, analiza podataka i odobrenje, definisanje zahtjeva i formiranje projektne tima za planiranje, praćenje i realizaciju projekta i izbor makro i mikro lokacije, **b) fazu realizacije, koja** se sastoji iz sledećih aktivnosti: izbor poslovnog prostora za kancelarije i magacine, uređenje pravne, opremanje poslovnog prostora i postavljanje informacione, definisanje organizacione strukture, selekcija, prijem i obuka, opremanje magacina i nabavka

voznog parka, planiranje linija distribucije, projektovanje sistema za upravljanje zalihama i priprema radno-tehnicke dokumentacije i c) **faza kontrole** - završna faza u kojoj se daje odobrenje za rad distributivnog centra, a sastoji se iz tri ključne aktivnosti (Ibid., s. 484): završna provjera svih tehničkih elemenata sistema, verifikacija i validacija projekta od strane top menadžmenta i postavljanje plana internih kontrola distributivnog centra.

3.5 Komparativna analiza koncepcija „Slobodna zona Luka Bar“ i Crna Gora kao slobodna zona“

Kratka komparativna analiza pokazuje brojne prednosti šire koncepcije „Crna Gora kao slobodna zona“ i ograničenja „Slobodna zona Luka Bar“. Ta ograničenja se odnose ne samo na zakonsku regulativu, koja bi se morala promijeniti u slučaju proširenja dometa SZ (tabela br. 7), nego i na privredne, upravljačke i druge razlike.

Tabela br. 7 : Zakonske razlike projektnih koncepcija koje su predmet poređenja

<i>Slobodna zona Luka Bar</i> ⁶	<i>Crna Gora kao slobodna zona</i>
dio carinskog područja Crne Gore	kompletno područje Crne Gore
zonom upravlja subjekat određen aktom o njenom osnivanju (operator)	zonom upravlja više domaćih i inostranih operatera
roba koja se iz zone radi stavljanja u promet upućuje na ostali dio teritorije podliježe obavezi plaćanja carine, carinskih dažbina i poreza na dodatu vrijednost, kao i eventualnim uvoznim ograničenjima	nema carinskih i drugih ograničenja, a roba koja se iz zone radi stavljanja u promet upućuje na ostali dio teritorije podliježe samo obavezi plaćanja poreza na dodatu vrijednost
roba se može privremeno iznijeti iz zone na ostali dio teritorije ili unijeti iz zone sa ostalog dijela teritorije, radi oplemenjivanja (prerade, dorade ili obrade), ugradnje, atestiranja, ispitivanja, opravke, marketinškog prezentiranja itd.	nema ograničenja
od ukupnog broja zaposlenih kod određenog korisnika najviše 10 % mogu biti strani državljani	nema ograničenja
područje slobodne zone, uključujući i njen neposredni pristupni prostor, je pod carinskim nadzorom	bez carinskog nadzora, ali sa poreskim i inspekcijским nadzorom
prevozna sredstva i lica koja ulaze u zonu ili je napuštaju nalaze se pod carinskim nadzorom i mogu biti podvrgnuti carinskom pregledu	bez carinskog nadzora, ali sa inspekcijским nadzorom

Izvor: http://www.lukabar.me/zona_zak_okvir.htm#3 i sopstveni zaključci

U pogledu privrednih razlika razmatranih koncepcija, jasno je da šira koncepcija bolje aktivira privredne resurse Crne Gore, od zaposlenosti do prirodnih izvora, omogućuje veću povezanost privrednih regiona, bolju iskorišćenost resursa, mogućnost saradnje pojedinih privrednih djelatnosti (npr. poljoprivrede i turizma), formiranje novih privrednih djelatnosti (npr. prerađivačke industrije), izgradnju novih privrednih kapaciteta (npr. fabrike vode), supstituciju uvoza mnogih proizvoda, obnavljanje pomorskih kapaciteta, razvoj svih luka i izgradnja savremenih terminala, razvoj saobraćane infrastrukture, itd. Sve to treba da omogući dugoročan održiv privredni razvoj. U svemu tome vjerovatno najveći značaj ima izgradnja savremenih distribucionih i logističkih centara, što se samo po sebi nameće iz geografske pozicije Crne Gore i njenog primorskog značaja. Pored toga, ulazak stranih firmi i kapitala u Crnu Goru podrazumijeva primjenu savremenog menadžmenta i omogućuje proces učenja, kako od najboljih firmi, tako i od inovativnih organizacija.

4. Zaključak

Novi identitet crnogorske privrede (i društva) mora uvažavati Kopenhaške kriterijume, među kojima

dominiraju dostignuti nivo ekonomskog razvoja, konkurentnost i slična privredna struktura, ali i Maastrichtske i Lisabonske kriterijume. Od kvaliteta i brzine stvaranja tog novog identiteta zavisice budući status Crne Gore i njena uloga u evropskim (i širim) integracijama. Za postizanje kvalitetnog novog identiteta Crne Gore, pored ispunjavanja navedenih kriterijuma, od presudnog je značaja usavršavanje znanja, kvaliteta usluga i primjena savremenih menadžment tehnika, kao i pravilno valorizovanje i efikasno iskorišćavanje sopstvenih komparativnih prednosti.

Promjena načina razmišljanja i ekonomskog ponašanja je uslov za uspješno i ravnopravno pridruživanje EU. Glavnu ulogu stimulaionog promotera na navedenom planu moraju odigrati kvalitetne institucionalne i demokratske promjene u društvu. One moraju biti glavni razvojni prioritet, jer predstavljaju jedinu garanciju ostvarenje ekonomskih i drugih sloboda, realnog preduzetništva, sistemske stabilnosti, održivog ekonomskog rasta i razvoja, prevazilaženja nagomilanih i kriznih problema u privredi i društvu. Bez institucionalizacije i demokratizacije nije moguće efikasna i realna liberalizacija i održiv ekonomski prosperitet. Kroz navedenu prizmu se moraju posmatrati mogućnosti i vremenski rokovi pristupanja Crne Gore EU.

Postoje razlozi za umjereni optimizam u pogledu stvaranja potrebnih uslova za pridruživanje Crne Gore EU. Ali, oni ne umanjuju mnoge opasnosti koje postoje zbog djelovanja raznih kočionih faktora uticaja, kao što su: nepovoljna struktura investicija, spora institucionalizacija, visok stepen rentno orijentisanog ponašanja, nestimulativni uslovi za preduzetništvo, partijska determinisanost instituta državnog regulisanja, itd. Nezavisno od relativnosti ocjena makroekonomske stabilnosti u Crnoj Gori, ona sama po sebi nije uslov pristupanja EU, jer je ključni ekonomski kriterijum kvalitet funkcionisanja tržišne privrede i njena realna konkurentna sposobnost. Institucionalizacija je u mnogo većoj mjeri prepreka približavanju EU nego postojeća makroekonomska situacija.

Iskustva svjetskih uzornih modela slobodnih zona su veoma interesantna i značajna za teorijska izučavanja, koja mogu veoma korisno poslužiti za konkretnu praksu ne samo Slobodne zone Luka Bar, nego i šire i kompleksnije koncepcije Crna Gora kao slobodna zona. Praksa mnogih priobalnih područja je pokazala da je privlačenje inostranih investicija preko slobodnih zona veoma unosan biznis, koji nudi niz prednosti zemlji domaćinu i inostranim investitorima. Jer, one omogućuju razvoj međunarodne trgovinske razmjene, sniženje troškova transporta i distribucije tereta, kao i ostvarivanje komparativnih prednosti preko realizacije nekoliko drugih značajnih funkcija, kao što su tranzitna, skladišna, industrijska (proizvodna) i logistička.

Crna Gora posjeduje odlične geografske mogućnosti, prirodna bogatstva, apsolutne i komparativne prednosti, a samim tim i solidne poslovne šanse da se raznim sistemskim povlasticama, među kojima se ističu poreske i carinske, prilagodi aktuelnim potrebama globalnog biznisa i na taj način omogući u dugom roku održiv privredni rast i razvoj. Liberalizovano zakonodavstvo u domenu investiranja, niskog oporezivanje i repatrijacije profita su osnovni preduslovi za uspješno poslovanje slobodnih zona, koje Crna Gora uglavnom posjeduje. Međutim, potrebni su dodatni naponi u navedenom pravcu, vezani za jačanje pravne države, garancije od investicionih i drugih rizika, izgradnju potrebne infrastrukture, kadrovsku obučenost i formulisanje odgovarajuće stručno utemeljene razvojne strategije. Najveći izazovi za reforme u Crnoj Gori odnose na poboljšanja u korporativnom upravljanju, prestrukturiranju preduzeća, poboljšanju politike konkurencije i unaprjeđenju infrastrukture.

Projekat „Crna Gora kao slobodna zona“ trebao bi da omogući da se na bazi tuđeg kapitala, znanja, menadžmenta i rizika obezbijede uslovi za brzo, trajno i kvalitetno rješavanje sledećih značajnih privrednih i društvenih pitanja: problema nezaposlenosti (otvaranjem novih radnih mjesta), povećavanja prometa i proizvodnje, porasta izvoza i smanjivanja uvoza, povećanja BDP, sigurnog i trajnog punjenja državnog budžeta, sigurnog i trajnog punjenja budžeta lokalnih samouprava, smanjenja i vraćanja inostranog duga, povećanja životnog standarda, zaustavljanja iseljavanja mladih i stručnih kadrova, poboljšanja menadžmenta itd.

Literatura

Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007, Podgorica: Vlada Crne Gore.

Antić, S. (2006), „Upravljanje projektom razvoja distributivnog centra“, Zbornik *Projektno upravljanje organizacijama – novi pristupi*, Beograd: Fakultet organizacionih nauka, 480-484.

Boreta, G. (2010), *Projektna razrada mogućnosti realizacije koncepcije Crna Gora slobodna zona*, magistarski rad, Kotor: Fakultet za pomorstvo.

Drašković, M. (2005), „Elementi menadžmenta u svjetskim modelima slobodnih zona“, *Montenegrin Journal of Economics* Vol. 1, N° 2, 185-195.

_____ (2008): „Ekonomski razvoj Crne Gore i Evropska Unija s aspekta kriterijuma konvergencije“, *Montenegrin Journal of Economics* N° 7, 111-119.

Drašković, V. (2001), „Koćioni mehanizam YU tranzicije“, *Ekonomist* br. 2, Vol. 34, 67-73.

_____ (2005), *Slobodne zone – autorizovana predavanja* Kotor, Fakultet za pomorstvo.

_____ (2010), „Neoliberalni mitovi globalizacije i pseudo-tržišne tranzicijske privrede“, *Montenegrin Journal of Economics* Vol. VI, N° 11, 9-16.

Drašković, V., Jovović, R., Drašković, M. (2006), *Slobodne zone i strana ulaganja*, Podgorica: ELIT – ekonomska laboratorija za istraživanje tranzicije.

Družić, ... (2007), *Ekonomija* br. 1, god. 14, 1-37. *Ekonomika politika Crne Gore za 2009. godinu*, Podgorica: Vlada Crne Gore.

Export processing zones: Selected country experiences (1993), Geneva: UNCTAD.

Sivalingam, G. (1994), *The Economic And Social Impact of Export Processing Zones: The case of Malaysia*, MEP, WP No. 66, Geneva: ILO.

Skoko, B. (2009), „Zemlje Zapadnog Balkana u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji – instrumenti finansijske potpore“, *Poslovna izvrsnost*, God. III, br. 1.

Strategija podsticanja stranih direktnih investicija (2006), Podgorica: Vlada Crne Gore.

The Global Competitiveness Report 2007-2008 (Jan. 2008), World Economic Forum.

The Global Competitiveness Report 2009-20108 (2009), World Economic Forum.

Vedriš, M. (2007), „Hrvatska i Evropska Unija: Kopenhaški kriterijumi konvergencije i nacionalna konkurentnost“, *Ekonomija* br. 1, God. 14, 79-105.

Web site

www.lukabar.cg.yu

www.ijf.hr/EU/mihaljek.pdf

www.hnb.hr

www.konku-rentnost.hr

http://www.lukabar.me/zona_zak_okvir.htm#3

<http://www.weforum.org>

<http://ardanw.org>

Conclusion

The new identity of the Montenegrin economy (and society) must follow the Copenhagen criterions, dominated by the achieved level of economic development, competitiveness and similar economy structure, but Maastricht and Lisbon criterions as well. The future status of Montenegro and its role in European (and wider) integration will depend on the quality and speed of this new identity. For achieving this good-quality new identity of Montenegro, in addition to fulfilling the criterions mentioned, it is essential to improve knowledge, quality of services and apply modern management techniques, as well as to provide proper valorisation and efficient exploitation of our own comparative advantages.

A change in the way of thinking and economic behaviour is a prerequisite for a successful and equal accession process. The main role of the stimulation promoter for the above mentioned plan must be played by good-quality institutional and democratic changes in the society. They must be the main development priority, since they represent the only guaranty for the fulfilment of economic and other freedoms, realistic entrepreneurship, systematic stability, sustainable economic growth and development, overcoming of the piling and crisis problems in the economy and society. Without institutionalization and democratization it is not possible to have efficient and realistic liberalization and sustainable economic prosperity. The possibilities and time deadlines for the accession of Montenegro to EU need to be assessed through the mentioned prism.

There are reasons for moderate optimism related to the creation of special terms for Montenegro's accession to EU. Still, they do not reduce many dangers existing due to various braking factors of influence, such as: unfavourable investment structure, slow institutionalization, high level of rent-oriented behaviour, non-stimulating conditions for entrepreneurship, party determination of state regulations institutes, etc. Independently of the relativity of the grades given to the macroeconomic stability in Montenegro, it, itself, is not the precondition for the accession to EU, since the key economic criterion is the quality of market economy function and its realistic competitive ability. Institutionalization is to a greater extent the obstacle to getting closer to EU than the existing macroeconomic situation.

The experiences of world role models of free zones are very interesting and important for theoretic studies, which can be very useful for specific practice not only for the Free Zone of Bar, but also for a more complex conception of Montenegro as a free zone. The practice of many coastal areas has shown that attracting foreign investments through free zones is a very profitable business, offering a series of advantages for the host country and foreign investors. It enables the development of international exchange, reduction of costs of cargo transport and distribution, as well as the achievement of comparative advantages through the implementation of several other significant functions, such as transit, storage, industrial (production) function and logistics.

Montenegro has great geographic opportunities and solid business chances to, through various system benefits, with tax and customs benefits standing out, adjust to the current needs of global business and that way provide for a long-term sustainable economic growth and development. Liberalized legislation in the domain of investments, low taxes and repatriation of profit are the basic preconditions for the successful business of free zones, which Montenegro generally does have. Nevertheless, additional efforts are needed for this purpose, in terms of the strengthening of the rule of law, guaranties for investments and other risks, construction of needed infrastructure, staff training and formulation of adequate professionally based development strategy. The greatest challenges for reforms in Montenegro are related to the enhancements in corporative management, restructuring of enterprises, improvement of competitive politics and infrastructure.

The „Montenegro Free Zone” project should enable, based on foreign capital, knowledge, management and risks, the provision of conditions for a rapid, long-lasting and good-quality resolving of the following important economic and social issues: unemployment (job creation), enhancement of commerce and production, increase in export and reduction of import, increase in GDP, safe and long-lasting filling of state budget, safe and long-lasting filling of local governments' budget, reduction and paying off of foreign debts, increase in life standard, stopping the displacement of young people and technical staff, improvement of management etc.